

MOTIF CÂU HÁT MANG KHẨU KHÍ ĐẾ VƯƠNG TRONG TRUYỀN THUYẾT NGƯỜI VIỆT

Hoàng Thị Hồng Thắm
Khoa Ngữ văn và Khoa học xã hội
Email: thamhth@dhhp.edu.vn

Ngày nhận bài: 01/01/2022

Ngày PB đánh giá: 17/02/2022

Ngày duyệt đăng: 25/02/2022

TÓM TẮT: Truyền thuyết người Việt đã từng tái hiện những cuộc hôn nhân nổi tiếng như Lạc Long Quân - Âu Cơ, Sơn Tinh - Mị Nương, Mị Châu - Trọng Thủy... và điều thú vị là chúng đều “ghi nhận một trạng thái lịch sử mà trong đó mọi vấn đề chính của cuộc sống dân tộc đã được đặt ra” [2, tr. 460]. Trong bài viết này, chúng tôi xin đề cập đến những cuộc hôn nhân ít nhiều có nét tương đồng như vậy mà mỗi lương duyên bắt đầu từ câu hát mang khẩu khí đế vương của nhân vật nữ chính. Thông qua motif Câu hát mang khẩu khí đế vương (người viết tạm đặt), chúng tôi bước đầu tìm hiểu nội dung, cốt truyện và kết cấu của nhóm truyền thuyết liên quan đến motif này.

Từ khóa: Bán nguyệt, Cắt cỏ, Khẩu khí đế vương

THE MOTIF OF THE SONG OF THE EMPEROR'S CHARACTER IN VIETNAMESE LEGENDS

ABSTRACT: Vietnamese legends have recreated famous marriages such as Lac Long Quan - Au Co, Son Tinh - Mi Nuong, Mi Chau - Trong Thuy... and all of them “recorded a historical state in which all the main problems of national life have been raised” [2, p. 460]. In this article, we also refer to marriages with more or less similarity, where the predestined relationship began with the female protagonist's imperial character. With the motif *The song of the emperor's character* (the writer temporarily named it), we initially learned the content, plot and structure of the group of legends related to this motif.

Keywords: famous marriages, predestined relationship, emperor's character

1. ĐẶT VẤN ĐỀ

Motif *Câu hát mang khẩu khí đế vương* trong truyền thuyết người Việt thường xuất hiện trong kiểu truyện người đẹp (nhân vật nữ chính) và anh hùng/đế vương. Các nhân vật nữ thuộc motif *Câu hát mang khẩu khí đế vương* được tập trung khắc họa ở sự sắc sảo, tài giỏi, thậm chí là khuyên đảo triều chính. Có thể nói những ấn tượng đặc biệt mà họ để lại trong lịch sử đã trở thành nguồn cảm hứng để tác giả truyền thuyết dân gian sáng tạo nên những câu chuyện độc đáo về cuộc đời họ, trong đó nổi bật là

tiếng hát đầy khẩu khí trong khung cảnh lao động. Chính tiếng hát đặc biệt ấy đã giúp nhân vật nữ thay đổi cuộc đời và vận mệnh của mình.

2. NỘI DUNG NGHIÊN CỨU

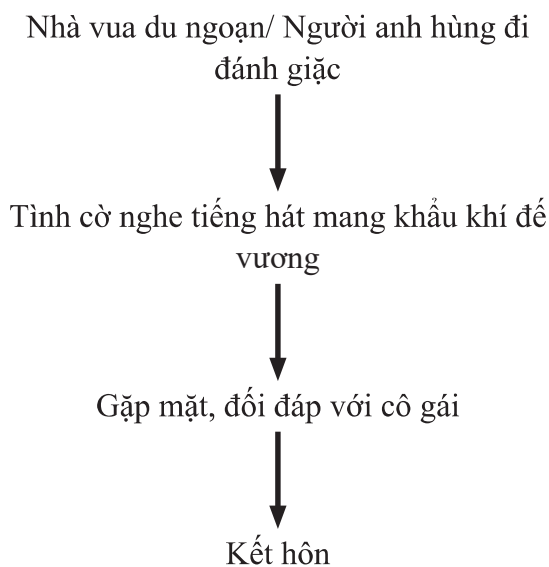
2.1. Khảo sát nhóm truyện có motif “Câu hát mang khẩu khí đế vương”

Cho đến thời điểm này, chúng tôi thống kê được 7 truyền thuyết (tư liệu sưu tầm từ các văn bản thành văn) về motif *Câu hát mang khẩu khí đế vương*. Dưới đây là bảng khảo sát về nhóm truyện có motif này. Thứ tự nhóm truyện được xếp theo chiều lịch đại.

STT	Tên truyện	Nhân vật nữ chính	Câu hát mang khẩu khí để vương	Đôi tượng gặp gỡ, kết hôn	Nguồn truyện
1.	<i>Vua Bà làng Diềm</i>	Nhữ Nương (Hòa Long, Yên Phong, Bắc Ninh)	<i>Tay cầm bán nguyệt xênh xang, Muôn vàn cây cỏ lai hàng tay ta</i>	Vua Thủy Tề	Đặng Văn Lung (2003), <i>Lịch sử và văn học dân gian</i> , Nxb Văn học, Hà Nội.
2.	<i>Bà Đế thủy tổ hát Đúm</i>	Bà Đế (Đồ Sơn, Hải Phòng)	<i>Tay cầm bán nguyệt xênh xang, Muôn vàn cây cỏ lai hàng tay ta</i>	Vua Thủy Tề	Đặng Văn Lung (2003), <i>Lịch sử và văn học dân gian</i> , Nxb Văn học, Hà Nội.
3.	<i>Từ cô gái cắt cỏ đến bà hoàng hậu</i>	Dương Vân Nga (Ninh Bình)	<i>Anh đi tán tía tàn vàng Đề em cắt cỏ bên đàng sao đang Tay cầm bán nguyệt xênh xang Hàng trăm ngọn cỏ lai hàng tay ta</i>	Đinh Bộ Lĩnh/ Đinh Tiên Hoàng	Nguyễn Văn Trò (1998), <i>Cổ đô Hoa Lư</i> , Nxb Văn hóa dân tộc.
4.	<i>Bà Chúa Hên</i>	Bà Chúa Hên (Tả Thanh Oai, Hà Nội)	<i>Chàng đi tán tía, tàn vàng Đề em cắt cỏ bên đàng sao đang Tay cầm bán nguyệt xênh xang Muôn ngàn ngọn cỏ lai hàng tay ta</i>	Lê Đại Hành	Trương Đình Tường (in lần thứ 9, 2009), <i>Truyền thuyết Đinh - Lê</i> , Nxb Văn hóa dân tộc, Hà Nội.
5.	<i>Khiết Nương</i>	Khiết Nương/ Ý Lan (làng Ngọc Quỳnh, Hưng Yên)	<i>Tay cầm bán nguyệt xênh xang Muôn ngàn ngọn cỏ lai hàng tay ta.</i>	Lý Thánh Tông	Đặng Văn Lung (2003), <i>Lịch sử và văn học dân gian</i> , Nxb Văn học, Hà Nội.
6.	<i>Ngọc Chử</i>	Ngọc Chử (làng Ngọc Quỳnh, Hưng Yên)	<i>Dù ai che tán, che tàn Ta đây mặc sức thênh thang cõi bờ!</i>	Trịnh Bính	Theo lời kể của ông Trương Anh Tuấn - 66 tuổi, hậu duệ đời thứ 27 của dòng họ Trương, làng Như Quỳnh, tỉnh Hưng Yên - Tài liệu lưu tại nhà thờ dòng họ Trương (Như Quỳnh – Hưng Yên)
7.	<i>Truyện về bà Đặng Thị Huệ</i>	Đặng Thị Huệ (Bắc Ninh)	<i>Tay cầm bán nguyệt xênh xang, Muôn vàn cây cỏ lai hàng tay ta.</i>	Trịnh Sâm	Đặng Văn Lung (2003), <i>Lịch sử và văn học dân gian</i> , Nxb Văn học, Hà Nội.

Như đã đề cập ở trên, motif *Câu hát mang khẩu khí đế vương* thường xuất hiện trong kiểu truyện người đẹp và anh hùng (hoặc đế vương). Nhân vật nữ chính (cô gái) đi cắt cỏ trên núi/ trong vườn/ ven sông..., vừa làm, vừa hát: *Tay cầm bán nguyệt xanh xang/ Một trăm ngọn cỏ lai hàng tay ta* hoặc *Dù ai che tán, che tàn/ Ta đây mặc sức thênh thang cõi bờ!*..., trên đầu cô có đám mây màu vàng/ ngũ sắc bao quanh. Nhà vua/ người anh hùng đi qua nghe thấy tiếng hát đầy khẩu khí bèn cho vời đến hỏi chuyện. Cảm vì sắc đẹp và khí chất của nàng, vua/ người anh hùng sau đó đã kết hôn với nàng.

Từ đặc điểm chung của cốt truyện *Câu hát mang khẩu khí đế vương*, chúng tôi mô hình hóa kết cấu motif này như sau:

2.2. Nhận xét về motif “Câu hát mang khẩu khí đế vương”

Trong motif này, cô gái được miêu tả trong khung cảnh lao động (cắt cỏ) và cất tiếng hát đầy khẩu khí: Chiếc liềm được hình dung như mặt trăng (*bán nguyệt*), hàng trăm ngọn cỏ giống như hàng trăm quân lính đang hàng phục trước đôi bàn tay cô: *Tay cầm bán nguyệt xanh xang/*

Một trăm ngọn cỏ lai hàng tay ta. Cắt cỏ là công việc quen thuộc của nhà nông vốn xuất hiện khá nhiều trong ca dao tình yêu:

- “Cô kia cắt cỏ bên sông

Có muốn ăn nhãn thì lòng sang đây”

- “Cô kia cắt cỏ một mình

Cho anh cắt với chung tình làm đôi

Cô còn cắt nữa hay thôi ?

Cho anh cắt với làm đôi vợ chồng”

Nếu hành động cắt cỏ trong ca dao là cái cớ để người con trai tỏ tình thì trong truyền thuyết nó cũng trở thành “bà mối” giúp nhân vật chính tìm được chàng trai lí tưởng để thay đổi cuộc đời, vận mệnh của mình: từ một cô gái nghèo trở thành cung phi hoặc hoàng hậu. Vậy, “Cắt cỏ là mở lối vào một cuộc sống tốt đẹp hơn. Cuộc sống đó, như truyền thuyết kể là từ bỏ cuộc sống dân dã bước lên địa vị vua chúa”, “biểu tượng cắt cỏ báo trước sự đổi mới” [2, tr. 625]. Ý nghĩa biểu tượng của hành động cắt cỏ trong motif này gợi liên tưởng đến truyện dân gian “nhổ cây sống” (nhổ mạ), “trồng cây chết” (cấy lúa), biểu thị bước chuyển hóa quan trọng: “tiêu diệt để tái sinh mạnh mẽ hơn”. Lòng ghép sự đổi đời của nhân vật trong khung cảnh lao động, tác giả dân gian muốn gửi gắm một thông điệp giản dị mà sâu sắc: chỉ có lao động và nhờ lao động, con người mới có những cơ hội tốt nhất để phát triển và thay đổi bản thân mình.

Cùng với hành động cắt cỏ, chi tiết đám mây màu vàng rực rỡ/ mây ngũ sắc che phủ trên đầu cô thôn nữ cũng mang tính chất dự báo. Ánh sáng rực rỡ của đám mây vốn “thuộc về mặt trời và đế vương”, là ánh hào quang “được phát ra từ người thiêng” [2, tr. 621]. Hình ảnh đám mây màu vàng hoặc ngũ sắc thường biểu tượng

cho tính thiêng, người thiêng. Ánh sáng rực rỡ của đám mây là “kim quang”, “có tính lửa”, “thuộc về mặt trời và đế vương”, vì vậy, ánh sáng ấy chính là ánh hào quang, là “ánh sáng được phát ra từ người thiêng” [2, tr. 621]. Ở đây, nó gắn liền với các nhân vật nữ tài giỏi, có khí chất như Khiết Nương (Ỗ Lan), Nhữ Nương (vua Bà làng Diêm, Bắc Ninh), bà Đế (Đồ Sơn, Hải Phòng)... Nó báo trước một sự thay đổi mang tính bước ngoặt trong cuộc đời của người đẹp nơi thôn dã.

Thông qua motif *Câu hát mang khẩu khí đế vương*, tác giả dân gian dường như muốn nhấn mạnh đến mối duyên kỳ ngộ “trao anh hùng, gái thuyền quyên”. Nhân vật nữ chính trong motif này đều gặp gỡ ý trung nhân của mình một cách tình cờ: nhà vua đi cầu tự, đi đánh giặc... Có thể thấy, tác giả đã tạo ra tình huống ngẫu nhiên mà hữu ý nhằm lí giải câu chuyện theo quan niệm “hữu tình ta lại gặp ta” của dân gian, nhưng theo chúng tôi, không loại trừ cuộc gặp gỡ này là một sự sắp xếp khéo léo và thông minh của người đẹp để có thể tiếp cận với nhà vua/ người anh hùng nhằm hướng đến cái đích là được đổi đời.

Những nhân vật nữ thuộc motif *Câu hát mang khẩu khí đế vương* mà tiêu biểu là ba nhân vật gồm Dương hoàng hậu thời Đinh, Nguyên phi Ỗ Lan và Tuyên phi Đặng Thị Huệ còn được khắc họa ở sự sắc sảo, tài giỏi cũng như khả năng khuynh đảo triều chính của họ. Khi vua nhỏ lên nối ngôi, Dương Thái hậu và Nguyên phi Ỗ Lan đều buông rèm nhiếp chính điều hành công việc quốc gia đại sự, cùng quần thần giữ yên triều chính, đẩy lùi ngoại xâm. Trước cảnh vận nước lâm nguy, Dương Thái hậu và Ỗ Lan đã biết lựa chọn và dùng người tài (tướng quân Lê Hoàn, Tể

tướng Lý Thường Kiệt và Thái sư Lý Đạo Thành) dẹp tan những cuộc xâm lăng của ngoại bang, giữ yên bờ cõi. Không những thế, điều đáng chú ý là ở các nhân vật nữ này, bản năng sinh tồn và ý thức về bản ngã vô cùng mạnh mẽ, vì vậy, họ đã có những hành động, toan tính - thậm chí là cả những mưu đồ chính trị để tồn tại và đạt được vị thế “dưới một người, trên vạn người” trong chốn cung đình tuy có vẻ ngoài hào nhoáng nhưng thực chất vô cùng nghiệt ngã. Bà Dương Thái hậu triều Đinh không chỉ trao ngôi báu của nhà chồng cho người ngoại tộc mà còn tái giá để giữ “trong ấm ngoài yên”: xét ở phương diện cá nhân, bản thân bà vẫn ở ngôi hoàng hậu, sinh mạng con trai - hậu duệ duy nhất còn lại của tiên vương - được bảo toàn; xét ở vị thế của một Thái hậu nhiếp chính, bà đã duy trì được sự ổn định cho đất nước, tránh được hiểm họa xâm lăng có thể tái Bắc thuộc cho cả dân tộc. Còn Ỗ Lan trong cuộc chiến giành quyền lực với Dương Thái hậu (hoàng hậu Thượng Dương), nhờ những bước đi đầy toan tính cùng sự hậu thuẫn của Lý Thường Kiệt, đã gạt Dương Thái hậu và phe cánh (Thái sư Lý Đạo Thành) ra khỏi cuộc chiến này, thậm chí còn gây ra vụ thảm sát hoàng hậu và 72 cung nữ chống đối để trừ hậu họa. Tương tự như vậy, Tuyên phi Đặng Thị Huệ, một giai nhân bậc nhất trong phủ chúa Trịnh, đã dùng sắc đẹp và thủ đoạn chính trị (liên kết với Huy quận công Hoàng Đình Bảo) để từng bước thâm tóm quyền hành và giành ngôi Thế tử cho con trai. Sử sách đánh giá bà là người đã gây ra những sự nhiễu loạn trong phủ chúa và triều đình thời Hậu Lê, ảnh hưởng tiêu cực đến tình hình chính trị - xã hội ở Đàng Ngoài thời chúa Trịnh Sâm.

3. KẾT LUẬN

Tóm lại, *Câu hát mang khẩu khí đế vương* là motif có tính chất dự báo về sự quyền biến cũng như ảnh hưởng của các nhân vật nữ thông minh, sắc sảo đối với các vương triều phong kiến đương thời. Họ đã tạo nên dấu ấn và diện mạo riêng. Hành động của họ trong lịch sử dù đúng sai, thiện ác thực chất đều hướng đến khát vọng khẳng định bản thân và vị thế của mình trong chốn cung đình đầy những mưu mô, toan tính. Xét ở khía cạnh tích cực, họ đã vượt lên định kiến của xã hội phụ quyền, gia trưởng để chứng minh rằng mình không hề “ảo mờ, khuất lấp”, càng không phải là cái “tệp đính kèm, tệp phụ, minh họa cho hoạt động chính trị của đàn ông” [1, tr. 310]. Họ không chấp nhận một cuộc sống bình lặng, giản đơn để chết già trong cấm cung lạnh lẽo mà đã có định hướng cho cuộc đời với những bước đi chủ động, nhiều khi chủ động đến tàn nhẫn. Điều đáng ghi nhận là không cần “đổi phận

làm trai”, họ - trong thân phận những nữ liễu yếu đào tơ - vẫn lập được “sự anh hùng” cho riêng mình, làm chao đảo sự nghiệp của không ít những bậc hiền nhân quân tử, thậm chí thay đổi cả cục diện chính trị đương thời. Hành trạng của họ, đúng - sai đã có lịch sử phán xét nhưng họ đã làm được điều mà không phải đàn ông nào cũng làm được, ấy là đã can dự và để lại dấu ấn của mình trong lịch sử.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Trần Trọng Dương (2019), *Việt Nam thế kỉ X, những mảnh vỡ lịch sử*, Nxb Đại học Sư phạm, Hà Nội.
2. Đặng Văn Lung (2003), *Lịch sử và văn học dân gian*, Nxb Văn học, Hà Nội.
3. Nguyễn Văn Trò (1998), *Cố đô Hoa Lư*, Nxb Văn hóa dân tộc.
4. Tài liệu lưu tại nhà thờ dòng họ Trương (Như Quỳnh – Văn Lâm - Hưng Yên)
5. Trương Đình Tường (in lần thứ 9, 2009), *Truyền thuyết Đình - Lê*, Nxb Văn hóa dân tộc, Hà Nội.